

Arhe VI, 12/2009

UDK 821.133.1-6.09 Descartes R.

159.942.4

Originalni naučni rad

Original Scientific Paper

JASNA ŠAKOTA-MIMICA

Filozofski fakultet, Beograd

DEKART I ELIZABETA O BLAŽENOM ŽIVOTU

Sažetak: Većina istoričara filozofije zna za prepisku između Elizabete i Dekarta samo po problemu koji je princeza nametnula filozofu, a koji se ticao odnosa duše i tela. Malo kome je, međutim, poznato da se njihova pisma dotiču mnogih tema: onih iz geometrije, fizike i medicine, baš kao i etičkih i političkih pitanja. Nesumnjivo, njihova korespondencija svedoči o nastajanju i previranju nekih Dekartovih filozofskih zamisli, ali daleko više otkriva koliko je njegova prijateljica bila obrazovana i nadarena, zbog čega samo možemo žaliti što jedna takva žena, osim svojih pisama, za sobom nije ostavila nijedno filozofsko delo.

Ključne reči: blažen život, strasti, razum, duša, telo

Mada je pred čitaocem samo deo korespondencije između Rene Dekarta i Elizabete od Boemije,¹ ima nečeg po čemu ovih nekoliko pisama nisu nikakav izuzetak spram ostalih koja su filozof i princeza razmenjivali od 1643. do 1649. godine. U svakom od njih pokazuje se da je Dekart zadovoljan životom koji je odabrao, dok Elizabeta svojim nije nimalo, i to baš zato što ga, ne verujući da je život stvar ličnog izbora, uopšte nije birala. Tako se iz pisama vidi da je Elizabeta bolešljiva i depresivna, očajna zbog nemoći da zaštiti titulu palatinske princeze i živote svojih najbližih, a Dekart zdrav i sabran, spokojan poput seoskog pejzaža u kojem najčešće boravi. Tako bi se ugrubo mogla opisati stanja u kojima se nalaze dvoje korespondenata. Možda bi se nekome njihovo raspoloženje i telesno zdravlje moglo učiniti beznačajnom okolnošću, ali za prepisku između Elizabete i Dekarta takva okolnost je presudna. Ona određuje sadržaj i ton njihovih pisama, naročito onih koja su ovde izdvojena. Na neki način, upravo ta pisma čine mogućim da se između Elizabete i Dekarta jasno ocrtta razlika koju iz njihove prepiske isprva samo naslućujemo, ali za koju otpočetka i sasvim pouzdano znamo da nije

1 Celokupna sačuvana prepiska, koja obuhvata pedeset i devet pisama, biće uskoro, prvi put na srpskom jeziku, objavljena u knjizi praćenoj predgovorom, komentarima i indeksima. Prevod je sačinjen na osnovu standardnog kritičkog izdanja Dekartovih dela (AT): *Œuvres de Descartes*, vol. I–XI, publiées par Charles Adam et Paul Tannery, Vrin, Paris, 1964–1976 (L. Cerf, Paris, 1897–1910¹).

vezana ni za različitost njihovih polova, ni za pozamašnu razliku u godinama, još manje za različito poreklo i položaj koji su kao princeza i filozof imali u ondašnjem društvu. Njih dvoje su istog obrazovanja i podjednake sposobnosti da shvate probleme o kojima raspravljaju. Ali, iako na stvari gledaju istim očima, Dekart i Elizabeta ih ne osećaju na isti način. Njihova pisma pokazuju da razum koji ih čini jednakim ne povlači za sobom i jednakost u senzibilitetu. Oni nemaju isti »osećaj za svet«, ma koliko se činilo da ga na istovetan način razumevaju.

* * *

Elizabeta je često poboljevala, još češće mislila da boluje, ali se u proleće 1645. godine ozbiljno razbolela. Uzrokom svih njenih boljki Dekart je smatrao preteranu žalost koja je princezu gotovo svakodnevno obuzimala. Znao je da je njena melanholija posledica nesrećnih okolnosti u kojima joj se, posle proterivanja iz Boemije, porodica našla. Znao je i da dugotrajna melanholična stanja uvode princezino telo u sve težu bolest, pa iako joj je dotad, kao njen »najbolji lekar«,² preporučivao razne trave i dijete, rado dajući savete koji su se ticali medicine, on je groznicu od koje je Elizabeta tog proleća patila shvatio kao znak opasnog pogoršanja njene bolesti. Zato je ovoga puta pokušao da njenu tugu sasvim iskoreni. No, kako je filozof pravi lek protiv žalosti video u vrlini koja duhu donosi zadovoljstvo i unutrašnje spokojstvo, njihova prepiska se malo-pomalo pretvorila u raspravu koja se ticala moralne psihologije, discipline koja nije bila sasvim nepoznata misliocima sedamnaestog veka, ali za koju nećemo pogrešiti ako kažemo da je svoj konačni oblik stekla tek kada je kartezijski model razotkrio meru u kojoj se medicina i moralna filozofija moraju udružiti ako se hoće izlečiti duševna bol. Jer, koliko god Dekart insistirao na tome da je mesto bola isključivo u duši, on je pojavu svakog pa i duševnog bola vezivao za telo, taman onoliko koliko bez tela ne bi ni bilo boli koju duša oseća. Spas od bola, međutim, filozof je uvek gledao u duhu, u načinu na koji se ovaj odnosi prema vlastitom i svakom drugom telu kao uzroku bolnih stanja.

Teško je reći koliko je Dekart bio dobar iscelitelj Elizabetine duše. Princeza je bila bistre pameti i jogunaste prirode, te odveć zaljubljena u vlastita uverenja da bi se tek tako podložila lekariji koju joj je filozof namenio. Nema sumnje, ona je rado i sasvim odano pratila Dekarta u njegovim filozofskim razmišljanjima, otvoreno mu priznajući da njegov način rasuđivanja smatra »najprirodnijim« od svih koje je ikada srela.³ Pa opet, za nju su metafizičke misli i njen vlastiti emotivni život bili supstancijalno različiti svetovi. Tako gledano, Elizabeta je bila dualista tamo gde Dekartovom dualizmu nije bilo mesta. Uporno je živela život u kojem se očitovala razlika između njenog doživljaja sveta i njegovog razumevanja, nehotice pokazujući da Dekartova slika iz *Principa*, ona o drvetu znanja na koju je filozof bio tako ponosan, gubi svaki smisao ako se utvrdi da je nemoguće slediti njegovu zamisao da su metafizika i fizika koren i stablo medicine i etike. A što se Dekarta tiče, on je Elizabetin način življenja s pravom prepoznao kao golemu pretnju, jer takav život nije bio opasan samo po njeno zdravlje nego i po nje-

2 Elizabeta Dekartu, 16. maj 1643 (*AT*, tom III, str. 662).

3 Elizabeta Dekartu, 16. avgust 1645 (*AT*, tom IV, str. 269).

govu filozofiju. Zato je, iskreno nastojeći da izleči princezu, istovremeno radio na tome da pokaže kako njegova metafizika nije puka teorija, beskorisna ljudskom rodu, nego temelj na kojem treba graditi blaženi život. Otuda i njegovi pokušaji da uveri Elizabetu kako razrešenje njene melanholije i telesne boli jeste u primeni dualističke metafizike koja podrazumeva ne samo jasno uviđanje razlike između duše i tela nego i poznavanje tačne proporcije u kojoj duša i telo učestvuju u proizvodnji ljudskih strasti.

Strastima, njihovim određenjem i savladavanjem, bavili su se filozofi i pre i posle Dekarta. Ali, ono što je Dekart uneo u anatomiju strasti bila je njegova teorija bola. A ljudski bol, jedan od osnovnih istraživačkih motiva brojnih današnjih nauka, u sedamnaestovekovnoj Evropi tek je počeo da stiče status predmeta koji zaslužuje ozbiljniju pažnju. U hrišćanskoj tradiciji dugo je vladalo uverenje da bol, koje god vrste bio, treba podnositi, ako ni zbog čega drugog a ono makar zato što on sam po sebi nije bolest nego tek jedna od njenih posledica. Dekart je, međutim, samo bolno stanje video kao bolesno i samim tim izlečivo, sasvim odbacujući praznoverne misli o tome kako je bol vredan trpljenja, zaslužena kazna za lični ili praroditeljski greh. Sigurno je da mu je u takvom prepoznavanju bola pomoglo učešće u Tridesetogodišnjem ratu, ali izazov koji je pred njega postavila Elizabetina fizička i duševna patnja bio je pravi pokretač njegovog razumevanja srazmere između bola i strasti, na osnovu kojeg su i nastale njegove *Strasti duše*.

U pogledu fizičkog bola, Dekart je bio jasan i štur. Bol je, govori on u *Meditacijama* i *Principima*, oset kojim duša reaguje na mehanički kvar tela za koje je vezana i koji je, s obzirom na realnu razliku između duše i tela, sasvim drugačije prirode od kvara koji je zadesio telo. I zaista, ozleda na telu različita je od onoga što zbog nje osećamo, podjednako različita koliko i ono što telo ozleđuje. Ali, Dekart odmah pridodaje kako različitost između čulne ideje i telesnog stanja ne ukida pravilnost u njihovom zajedničkom pojavljivanju, zahvaljujući čemu gotovo pouzdano možemo reći koje telesno stanje određeni oset označava. Stoga Dekart i zaključuje da popravka telesnog mehanizma oslobađa dušu bola, jasno joj ukazujući na to da je telo zdravo samo onda kada uspeva da se ponaša shodno vlastitoj prirodi za koju važe isključivo fizikalni zakoni. Čak i kada se bavi »fantomskim udom«, filozof zna da bol nije fantomski nego proizvod mehanike koje se osakaćeno telo na nagovor duše »fantomski« pridrži, budući da samo u toj mehanici, doduše na različit način, telo i duša prepoznaju ono što nazivamo telesnim zdravljem, a čemu – u ime održanja čoveka kao spoja duše i tela – oboje teže. Ostaje, naravno, činjenica da Dekart nije rešio pitanje detalja u kojem bi se preciznije odredio način na koji duša reaguje na telo kao nešto od nje suštinski različito. Ali, ako je to dug koji je filozof ostavio u nasleđe potonjoj nauci, valjalo bi reći i to da je reč o dugovanju koje njegovi naslednici do današnjeg dana nisu vratili ljudskom rodu. I neće.

Stvar s duševnom boli, međutim, stoji ponešto drugačije. Takvu bol obično smatramo nečim sasvim ličnim, zbog čega neretko imamo poteškoća da tugu povežemo s telom, čak i onda kada pristajemo da svoja duševna stanja lečimo medikamentima. Dekart, naravno, takvih teškoća nema. Za njega je tuga oset, dakle, opet duševna stvar, ali ovoga puta stvar kojom duša pokreće »animalne duhove« koji određuju posebna funkcionisanja tela. Utoliko Dekart i može da tvrdi kako obrnuto važi – rad na telu i njegovim »duhovima« može pomoći nestanku tuge. Pa ipak, pravo izlečenje paćeničke

duše za Dekarta nije u telu, pa ni u duši, niti njihovoj zajednici, nego u duhu. Kada filozof piše princezi o plemenitim naravima, računajući da je takvom naravi upravo ona obdarena, on bez ustezanja pokazuje da mu je teško shvatiti zašto princeza uopšte pati. Naravno, njoj je još teže razumeti kako je moguće da Dekart ne vidi da njene patnje nužno slede iz njene nesrećne sudbine. Nama je, pak, daleko lakše prihvatiti Elizabetin stav nego Dekartov. Pa opet, razum govori baš Dekartu u prilog. Nikakve nužne veze između zlehude sudbine i patnje nema. Ma koliko nam se spona među njima činila jakom, ipak je ona, tvrđiće racionalni Dekart, u čovekovoј vlasti. Iako na okolnosti u kojima se odvija naš ili tuđi život najčešće ne možemo da utičemo, način na koji ćemo te okolnosti posmatrati zavisi samo od nas. Zato će filozof reći da plemenite duše uvek, naročito onda kada im život ne ide naruku, postupaju u skladu s pravilom koje ih čini blaženim: »Kao što ih ni najveće blagodeti sudbine nikad ne opijaju i nimalo ne uzoholjuju, tako ih ni najveće nevolje ne mogu dotući niti rastužiti toliko da bi se telo s kojim su združene od toga razbolelo.«⁴

Dekart je na život koji delimo s drugima i koji već samim tim nije u našoj vlasti gledao kao na pozorište. Katkad je sebe video među gledaocima, katkad među akterima predstave.⁵ Razumljivo, poređenje života i pozorišta većini ne smeta sve dok se ne počne raditi o njima samima i njihovim sudbinama. Zato, kada Dekart ovo poređenje bude izneo pred tužnu Elizabetu,⁶ sve u nadi da će je time osloboditi prevelike strasti kojom se vezala za vlastite životne prilike – prilike koje su za njega samo telo među telima – princeza će se pobuniti. Po prvi put će se suprotstaviti svom prijatelju i učitelju, intimno ga smatrajući beščutnim i sebičnim, i po prvi put će pokazati da, osećajući drugačije od njega, i misli drugačije. Dekart je bio uveren da znanje stoji između nas i sveta, spajajući nas i razdvajajući od njega, već prema nalogu mudrosti. I Elizabeta je mislila isto, sve dok je žalost nije sasvim obuzela. Zbog takve obuzetosti, njihova rasprava iz moralne psihologije, na koju se danas klimavo i sasvim posredno oslanja psihijatrija, ocrtała je svu mučninu života, ostavljajući čitaoce, među njima i najodanije kartezi-jance, kolebljivima kada moraju da odgovore na pitanje: kako u očaju misliti iste misli koje mislimo dok samo mislimo o svom mišljenju prepunom očaja! I šta, uostalom, reći o *cogitare* očajnog *cogita*? Šta o tome reći, kad je sasvim jasno da ljudski stvor ne može biti zadovoljan očajanjem kao potvrdom svog postojanja, nego se, naprotiv, terajući od sebe očaj kao potvrdu vlastite egzistencije, katkad baš nje lišava?

Dosledan svojoj filozofiji i prevazilaženju bolnog životnog iskustva koje je u nju ugradio, Dekart ne čuje ova pitanja. Za njega, čovek obdaren umom nikad ne bira očaj kao vlastiti odnos prema sebi i drugima. Dakako, ne moramo se saglasiti s filozofom i možemo se koliko hoćemo stavljati na princezinu stranu, pa ipak to neće umanjiti ispravnost njegovog uputa da je samo u našoj moći da biramo stav prema okolnostima vlastitog života, da zapravo sami svoj život biramo rukovodeći sobom u izboru tog stava, te da za taj izbor, pa utoliko i za svoj život, sami odgovaramo. I šta god, zajedno

4 Dekart Elizabeti, 18. maj 1645 (*AT*, tom IV, str. 203).

5 Vid. *Cogitationes privatae* (*AT*, tom X, str. 213) i *Discours* (*AT*, tom VI, str. 28). Upor. *Reč o metodi*, Srpsko filozofsko društvo, Beograd, 1952, str.189–190.

6 Dekart Elizabeti, isto, str. 202.

s pametnom i tankočutnom Elizabetom mislili, ničeg bešćutnog u Dekartovom nauku nema. Naprotiv, njegov »provizorni moral« iz *Reči o metodi*, na koji se u pismima princezi poziva, i jeste ostao provizoran baš zato što je filozof bio meka srca, saosećajan kao malo ko od nas.

JASNA ŠAKOTA-MIMICA
Faculty of Philosophy, Belgrade

DESCARTES AND ELIZABETH ON THE BLESSED LIFE

Abstract: Most of the historians of philosophy know about the correspondence between Elizabeth and Descartes only due to the problem which princess had suggested to philosopher, regarding the relation of body and soul. Not that many people, however, know that their letters also concerned manifold of subjects: those of geometry, physics and medicine, as much as ethical and political questions. Undoubtedly, their correspondence testifies about origination and alteration of some of the Descartes' philosophical thoughts, but by far it reveals how educated and talented his correspondent was, and we can only regret because woman of such profile, besides these letters, did not leave a philosophical work.

Keywords: Blessed Life, Affects, Reason, Soul, Body